

LEHEKOOMIKS 1990. AASTATE EESTIS

Mari Laaniste

Eesti Kunstiakadeemia

Ülevaade. Artikkel iseloomustab ülevaatlikult 1990ndate Eestis siirde-
aegse ajakirjandusbuumi ning laiema kultuurilise teisenemise osana tek-
kinud lehekoomiksiribade lainet. Moodsa ja läänelikuna tajutud formaat
tõrjus leheveergudelt varem menuka karikatuuri ning mõned arvukatest
uutest lehekoomiksisarjadest nagu Madis Otsa „Pesakond“ saavutasid
suure populaarsuse. Tsensuurijärgsele kõikelubatavuse atmosfäärile ise-
loomulikult pakkusid koomiksid sageli taotluslikult toorest ja amatöör-
likku kunstilist teostust ning vägivaldset ja vulgaarset sisu. 1990. aastate
teises pooles, kui trükimeediamaastik stabiliseerus ning hoiakud mõõ-
dukamaks muutusid, hakkas lehekoomiksiline erinevatel põhjustel vai-
buma. Kohalik materjal asendati enamjaolt tõlkekoomiksiga ja osa loo-
mingulisi impulsse suubus uuel sajandil sõltumatusse koomiksisse. 1990.
aastate koomiksipärandist avaldatakse siiani trükis üksikuid reliiktsarju
ja kuigi seda valdkonda on seni vähe uuritud, võiks lehekoomiksipärand
leida tulevikus enam akadeemilist tähelepanu.¹

Võtmesõnad: koomiks, ajalehekoomiks, siirdeaeg, 1990. aastad, trüki-
ajakirjandus, visuaalkultuur, popkultuur

Sissejuhatus

1990. aastad olid tunnistajaks visuaalse huumori ulatuslikule tei-
senemisele Eesti trükimeedias. 1980. aastate lõpul ja 1990. aastate
esimesel poolel rajatud arvukad uued ajalehed püüdsid sisulise
ja vormilise mittenõukogulikkuse poole. Muutunud oludes kaotas

¹ Artikli valmimist on finantseerinud Eesti Teadusagentuuri grant PRG636 „Eesti
siirdekultuuri arengustrid (1986–1998)“.

oma positsiooni valdkonna senine dominant, vabavormiline ühepildi-karikatuur ning esile tõusid lääne trükimeediast tuntud formaadid, regulaarselt ilmuv lehekoomiksiriba ja päevakajaline toimetuse karikatuur.

Kümnendi esimesel poolel, nn segaduse ja otsingute etapil (Saks 2011: 24–26) vormis lehtedes ilmunud visuaalse huumori uut nägu ajastu ise: ühelt poolt värskest tsensuurist vabanenud ühiskonna kriitikavaba ja elev kõikelubava avatuse atmosfäär, teisalt ajakirjandusmaastiku kiirete ja sügavate muutustega (erastamised, vanade väljaannete sulgemised, kommertsialiseerumine) kaasnenud heitlikkus ja majanduslik ebakindlus (vt nt Paju 2004: 25–29). Nagu ka ajakirjandusvaldkonnas laiemalt (vt nt Vihalemm, Lauristin 2004: 15), leidis visuaalse huumori autorkonnas aset põlvkonnavahtetus, mis tähendas olulise osa seniste tegijate taandumist ning uute tähtede esilekerkimist. Asjaolude koosmõjul kujunes Eestis mõneks ajaks välja pretsedenditu, aja- ja kohaspetsiifiline kodumaiste ajalehekoomiksrite buum. Meeldejäävamad näited, nagu Madis Otsa „Pesakond“ või Rainer Sarneti ja Rein Paku fotokollaaž-koomiksid, jagasid tihti vaid kaudset vormisarnasust turvalist ja pigem hambutut huumorit ning ontlikku joonistuslaadi esindanud tõlkekoomiksiregala. Koomiksiribad, mida siinsed laiatarbe-ajalehed toona kerge meelelahutuse pähe avaldasid, pakkusid sageli taotluslikult toorest ja amatöörlikku kunstilist teostust ning sisu, mis võib tagasivaates mõjuda ehmatavalt nihilistliku, transgressiivse ja vulgaarsena. Buumi ei jätkunud kauaks, kümnendi teises pooles, mil ajakirjandusmaastik koomale tõmbus ja stabiliseerus (vt nt Vihalemm, Lauristin 2004: 16–19; Saks 2011: 27–28), rauges lehekoomiksiline hoog ning uueks sajandiks olid alles vaid riismed.

Artikkel püüab anda ülevaate nii lehekoomiksiribade laine ulatusest kui sellele iseloomulikest joontest. Tegemist on kõige põnevama ajastuga Eesti koomiksi katkendlikus arenguloos, ning laiemas pildis ühe 1990. aastate Eesti popkultuuri silmatorkavama uue arenguga. Marginaalsusest ajutiselt fookusesse tõusnud valdkonnas toimunud protsessid illustreerivad ühtlasi siirdeajal aset leidnud

laiemat kultuurilist teisenemist, sh katseid end kultuuriliselt „taasläänestada“, mis võisid viia ootamatute tulemusteni.

Artikkel toetub autori varasematele töödele Eesti karikatuuri ja koomiksi ajaloo teemadel (nt Laaniste 2001; Laaniste 2009). Teiste autorite uurimustest sarnasel teemal on olulisim Mart Normeti bakalaureusetöö „Eesti koomiks Eesti ajakirjanduses 1990ndatel aastatel“ (Normet 2001), mis sisaldab põhjalikku statistilist ülevaadet kümnendi jooksul Eesti lehtedes ja ajakirjades ilmunud koomiksitest (olukorras, kus toonane trükiajakirjandus on suuresti digiteerimata, on see osutunud tõeliselt tänuväärseks) ning katset analüüsida selle sisu, vormi ja väärtusi ühiskondlikus ja ajakirjanduslikus kontekstis. Täiendavat tausta on aidanud luua erinevad uuringud ja asjaosaliste mälestused 1990. aastate Eesti koomiksi- ja ajakirjandusmaastikust, empiirilise materjali eripära aidanud lahti mõtestada rahvusvahelised koomiksiuuringud (tuleb siiski mainida, et spetsiifiliselt lehekoomiksitemalisi uuemaid käsitlusi on väga vähe).

Artikli maht ei võimalda pikemat kõrvalepõiget ajalehekoomiksi kui formaadi eripära või päritolu selgitamiseks; huviline võib leida abi põhjalikest ülevaateostest Ameerika ja Euroopa koomiksikohta (nt Horn 1996; Sabin 1996). Oluline on osutada, et vahetu murrangujärgne ajastu pakkus pikalt lehekoomiksivaeses idablokis asunud Eestile üsna lühikese võimaluse-akna kohaliku eripära arendamiseks, enne kui siingi sai valdavaks rahvusvahelise üldpildi nivelleeriv mõju, s.t turu vallutas suurte meediaagentuuride vahendusel globaalselt kaubastatav kommertstoodang. Teemapüstitus tõukubki suuresti toonasest põnevast ebakõlast lääne fooni ja kohaliku materjali vahel, haakudes uuemas koomiksiuurimuses maad võtnud arusaamaga, et üldkäsitluste kirjutamise tuhinas on varju jäänud just mitmesuguste hapramate kohalike kultuuriliste eripärasuste, traditsioonide ja vormikonventsiooni tõlgenduste uurimine (vt nt Meskin, Cook 2014: xx).

Ajakirjandusbuumi algus Eestis ning kodumaise lehekoomiksi esilekerkimine

Kohalik trükiajakirjandus oli hakanud laienema ja mitmekesisutama juba hilistel 1980. aastatel perestroika järellaines: 1987. aastal alustas nädalaleht Maaleht, 1988. aastal esimese sõltumatu eraajalehena Nelli Teataja, 1989. aastal asutati arvukate teiste erakapitalil põhinevate väljaannete seas majandusajaleht Äripäev, millel oli välisrahastaja Rootsi meediakontserni Bonnier näol, ning nädalaleht Eesti Ekspress. Protsess jätkus hoogsalt, vaatamata Nõukogude Liidu kokkuvarisemisega kaasnenud majanduskriisile. Taasiseseisvunud Eestis nimetasid senised riiklikud ajalehed end ümber, erastamise käigus jagunesid mõned väljaanded mitmeks jne, ning loodi arvukalt päris uusi: aastatel 1988–1992 asutati kokku 497 uut väljaannet (Lõhmus 2002: 1820). Buumi kõrgpunktis, 1994. aastal ilmus Eestis Rahvusraamatukogu andmetel 196, Eesti Ajalehtede Liidu andmetel 86 ajalehte (Vihalemm, Kõuts 2004: 65). Enamik ajalehti hakkas avaldama koomikseid, nädalalehed seejuures ülekaalukamalt 1992. aastal, päevalehed 1993. aastal (Mart Normeti arvestusel ilmus 1990. aastatel peamistes eestikeelsetes ülevabariigilise levikuga väljaannetes Eesti autorite koomikseid kokku 8429 korral, vt Normet 2001: 100).

Koomiksiribade avaldamist võib näha osana kohaliku trükiajakirjanduse läänelikustamisest (vt nt Sildam 2021), mis omakorda oli osa siirdeaegsest laiemast ümberorienteerumisest lääne suunas. Nõukogudeaegses ajakirjanduses harva nähtud lehekoomiksiriba kui niisugune mõjus lääneliku ja moodsana. Ametlikult imporditud välismaa koomiksiribad² muutusid Eestis kättesaadavaks 1992. aastal, kui nende tõlkimist ja müüki alustas agentuuri Bulls vast rajatud Eesti filiaal.³ Tõlkeribade esialgu küllaltki kõrges hinnas aga

² Nõukogude Eesti lasteajalehed-ajakirjad olid 1970. ja 1980. aastatel avaldanud märgataval määral mitteametlikke tõlkeid välismaa koomiksistest.

³ Bulls'i Eesti filiaali asutas tõlkija Meelik Mallene, kes Soomes õppides sõlmis kontaktid meediaagentuuri Bulls Soome filiaaliga (viimased olid küll püüdnud varem

võib näha tegurit, mis ajendas väljaandeid värbama koomiksist joo-
nistama kohalikke, enamasti varasema kogemusega talente. Nood
täitsid leheveergudel koomiksile jäetud pinna improvisatsioonilise
ja üsnagi anarhilise olemisega katsetustega, mille sisu ja vorm võisid
olla ehmatavalt erinevad läänes loodud leheribadele iseloomulikust
turvalisest, vilunult ja üllatustevabalt vormistatud koguperehuumo-
rist.

Kohalikku traditsiooni, millest juhinduda, oli õige napilt: koo-
miks oli Nõukogude Eestis eksisteerinud marginaalse nähtusena,
mida kohtas pigem lastele suunatud väljaannetes või lasteraamatute
kujul kui näiteks täiskasvanute huumoriajakirjas Pikker, rääkimata
ajalehtedest. Tõsi, 1980. aastate lõpus koitsid muutused. Pikris ilmus
1988. aastal tagakaanerubriik nimega „Koomiks“ (sisuks üksikud
tööd eri autoritelt, vt Laaniste 2001: 83). Regulaarselt ilmuv lehe-
koomiksiriba naases täiskasvanute ajakirjandusse Andres Aderi
kultusliku sarjaga „Alice“, mida avaldati 1987. aastast ajalehe Edasi
huumorileheküljel Herilane (vt Laaniste 2001: 84; sari jätkus 1990.
aastatel ajalehtedes Liivimaa Kroonika ja Liivimaa Kuller – Normet
2001: 58–59) (vt illustratsioon 4). Ka kokkupuuted välismaa lehe-
koomiksiga olid enne 1992. aastat üsna põgusad: mingil määral
elas veel mälestus Teise maailmasõja eel Eesti ajalehtedes ilmunud

Eestist kliente leida, kuid tulutult). Esialgu ühemehefirmamana tegutsenud Mallene suu-
tis välismaa lehti eeskujuks tuues veenda Eesti Ekspressi omanikku Hans H. Luike
ja peatoimetajat Priit Hõbemäge tõlgitud koomikseid avaldama. 1992. aasta augustis
hakkas Ekspressis ilmuma Dik Browne'i „Hagar Hirmus“, järgmisena ostis koomiksi-
sarja Päevaleht ja siis teisedki kliendid. Tõlgitud importkoomiksiriba hind võis Mal-
lene hinnangul olla algusaastatel 100 krooni nädalas, mõned väiksemad maakonna-
lehed panid koomiksi ostmiseks mitme peale raha kokku. Esialgu vahendaski Bullsi
Eesti filiaal vaid koomikseid, kuid kuna turg küllastus kiiresti, laiendati äri Rootsi
pildipanga materjalide vahendamisega, mis kümnendi teises pooles kujunes põhite-
gevuseks. (See tegi võimalikuks ka laienemise Läti ja Leedu turule, kus lehekoomiks
populaarsust ei leidnud. Lätis olid suuremad tiraažid venekeelsetel lehtedel, millele
ameerikalik huumor ei sobinud, Leedu trükimeedia aga oli märksa konservatiivsem
ning seal peeti koomiksiribasid ebasoliidseks.) Teine koomiksiimportija Eestis oli
firma Lust & Rõõm, kes vahendas agentuuri Europa Press materjale, kuid ilma tõlketa.
(Mallene 2018)

Disney koomiksiribadest, tuntud oli ka Prantsuse sari „Pif“,⁴ mida oli avaldatud nõukogudeaegses lasteajalehes Säde.

Koomiksi pealetung trükimeedias polnud kindlasti kõigile tere- tulnud ega valutu: näiteks 1980. aastatel karikaturistina tuntuks saanud Peep Pedmanson on kirjeldanud oma toonaseid tundeid kui „viha ja kurbuse segu“, iseloomustanud üleminekut kui „vana kari- katuurimaailma hukku“ ning märkinud, et toleaeagsed tunnustatud karikaturistid pidasid lehekoomiksit „lapsikuks, pinnaliseks ja tühi- seks vormiks“ (Pedmanson 2001).

Enamik varaste 1990. aastate Eesti uuest lehekoomiksist näib improvisatsiooniline, see ei pruugi haakuda rahvusülese kommerts- formaadi konventsioonidega ega anda tunnistust ka tehnilise võt- testiku vilunud valdamisest. Tekkis kummaline kontrast: tüüpiline läänelik lehekoomiks oli toleeks hetkeks sisuliselt elutuse ni stabi- liseerunud, rutiinne nähtus, mis pakkus lobedalt joonistatud ker- get meelelahutust ning kuhu ei kanaliseerunud enam kuigi palju säravat loominguilisust või uuenduslikke impulsse. Kontekstist väljaspool seisnud Eestis 1990. aastatel lehtedesse ilmunud ribasid ei kammitsenud rahvusvaheline üldpilt aga kuidagi, siin võis entu- siastlikult tegeleda jalgratta uuesti leiutamisega. Tulemuseks olid lahendused, milletaolisi valdkonna rahvusüleses peavoolus ei lei- dunud, pigem sarnanes materjal sageli lihvimata välimuse ja šokee- rida püüdva sisu poolest lääne alternatiivkoomiksiga. Tagantjärele võib näida kurioossena, et esialgu paistis puuduvat kohalik tellija- tepoolne surve või nõudlus „kaubanduslikuma välimusega“ toote järele ning piire trotsiv rämendus ja rohmakus osutusid antud aja- hetkel turunduslikult sobivaks.⁵

⁴ José Cabrero Arnali sari „Pif et Hercule“ ilmus Prantsuse kommunistliku partei ajalehes L'Humanité alates 1948. aastast ning levis küllaltki edukalt kogu Euroopa vasakpoolses ajakirjanduses.

⁵ Kaasa võis aidata varasem kontekst: Eesti karikatuuris oli alates 1970. aastate lõpust levinud sünye, groteskne tonaalsus, mis kombineeris nn rämenduse esteetikat ja musta huumorit; kohalik publik oli säärase materjaliga harjunud. Vt Laaniste 2009: 137–138.

Koomiks pälvis 1990. aastate algupoolel ja keskpaigas varasemast oluliselt enam tähelepanu: ehkki kultuurilisest prestiižikusest kõnelemine oleks liig, nähti seda vähemalt huviväärsena. Koomiksid kirjutati mõnevõrra uudis- ja kultuuriajakirjanduses ning Eha Komissarov kureeris 1994. aastal Adamson-Ericu muuseumis näituse „Võnge. Koomiksikunst Eestis. 1960.–1990. aastad“, mida reklaamiti Eesti esimese koomiksinäitusena.

Lisaks moodsuse kuvandile võis uute koomiksiribade soodsat vastuvõttu mingil määral mõjutada ka nostalgiafaktor: sõjaeelse Eesti ajalehtedes oli ilmunud nii imporditud kui kohalike autorite, näiteks Gori ja Romulus Tiituse koomikseid, ehk uute ribade ilmumist võis näha osana laiemast projektist, mis püüdis taastada kõike koos iseseisvusega kaotatud (vt nt Tamm 2012: 149). Tsensuurijärgset Eesti meediat vallanud kõikelubavuse atmosfääris avaldatud koomiksiribadel võis küll kunagistega võrreldes olla mitme suurusjärgu võrra provokatiivsem või eksplitsiitsem sisu, kuid seda ei käsitletud avalikkuses problemaatilisena, pigem tundus lehtedes trükkijõudva materjali räigus illustreerivat taasleitud vabaduse piiritust. Kuigi laiemas pildis andsid samal ajal tooni ka lausa vastandsuunalised ilmingud, nagu 1930. aastate Eesti rahvuslik-konservatiivsete väärtuste idealiseerimine, usuline ärkamine ning kiriku mõju kasv avalikus elus, ei paistnud äärmused vastuoluderohkel siirdeajal teineteist segavat.

Trükimeediabuumi aastatel oli kohalikel koomiksitel trükki pääsemiseks peaaegu piiramatult võimalusi: sisuliselt jätkus lehtedes ruumi kõigile soovijatele, mis tähendas ka, et tagantjärele vaadates paistab üldpildis palju küündimatust ja juhuslikkust. Teisalt tõusevad mitmed sarjad massist esile kas oma kompetentselt lahendatud visuaalia ja/või meeldejääva sisuga või tagasisivaates reljeefselt ajastuomase iseloomuga.

Illustratsioon 1. Madis Ots, riba „Pesakond” ajalehes Post, 14. VI 1994

Olulisematest autoritest ja sarjadest

Üheksakümnendate ning küllap ka kogu Eesti lehekoomiksi ajaloo kuulsaimaks koomiksiks kujunes Madis Otsa sari „Pesakond“, mis debüteeris ajalehes Post: Rahva tõeline hääl⁶ 1994. aasta suvel, mil autor oli 16-aastane. Ots oli ühtlasi kümnendi kaugelt kõige produktiivsem autor, avaldades kokku ligi 2000 riba (vt Normet 2001: 105–106) (vt illustratsioon 1).

„Pesakond“ kuulub vormiliselt igihaljasse koomiksižanrisesse koondnimetusega „naljakad loomad“ (*funny animals*): fenomen, millele on rajatud näiteks Disney äriimpeeriumi vundament. Sarnased antropomorfiseeritud loomtegelastega koomiksid on tihti ontoloogiliselt ambivalentsed (loomataoliste tegelaste maailmas võivad esineda ka „päris“ loomad, kuid loomataolised tegelased võivad samuti ilmutada seda liiki loomadele stereotüüpselt omistatavaid käitumisjooni ja huvisid). Žanri narratiivne maailm on enamasti mänguline ja plastiline, ruum fundamentaalselt ebastabiilne ja lõputult muutlik, juhindudes pigem emotsioonist kui füüsikaseadustest. (Witek 2012: 29–30)

Ots serveerib „naljakaid loomi“ postsovetliku Ida-Euroopa anarhilises ja juveniilses kastmes. Kuskil pole sellele žanrile tavakohast kommertslikku nunnusust, selle asemel on väga napp, kritiseeritud olemisega joonistuslaad, kuigi lähemal vaatlusel on ilmne,

⁶ Post on üks väheseid 1990. aastate ajalehti, mis on tervikuna digiteeritud ning saadaval Rahvusraamatukogu Eesti artiklite andmebaasis Digar.

et kujutised on detailitüpsed, mitte juhuslikud. Algusest peale oli sarjale omane koomiksimeediumi võimaluste intuiitiivne tabamine ning laitmatu koomiline ajastus. Peamised tegelased olid antropomorfiseeritud metsloomad: jänes, hunt, karu, siil ja rästik. Nende kaootilistes, samas üksluisevõitu argitegevustes, mida sari kajastas, oli mõndagi ühist 1990. aastate nn rullnokkade ehk noorte, madalalt haritud, peo- ja autolembeste meeste hoogsa elustiiliga, kuid kaasaegselt elust pärit teemad kajastusid sarjas tihti absurdiseguses võtmes. Sarjal oli algusest peale selge ja järjekindel kontseptsioon, näiteks vältis see alati teatud teemasid. „Pesakonnas“ polnud kunagi seksuaalse sisuga nalju, selle asemel keskenduti alkoholile, tülinorimisele ja kaklustele või ka ihaldusväärsetele asjadele, nagu autod või moodne tehnika. Õhkkond oli nihilistlik, kuid samas lustlik ja emotsionaalne tonaalsus pigem positiivne. „Pesakonna“ huumori spontaansus ja lennukus mõjusid nakatavalt, sari sai sisuliselt üleöö erakordselt populaarseks (tekkis koguni fänniklubi), see elas üle ka ajalehe Post sulgemise, jätkates kümnendi lõpuni ilmumist esialgu teistes lehtedes, hiljem vahelduva eduga trükimeedias ja veebis. Tegelaste ikooniline välimus ja lai populaarsus on võimaldanud „Pesakonda“ ka arvestataval määral kaubastada, mis oli Eesti koomiksis toona seninägematu. Menuka „Pesakonna“ reibast nihilismi ja häbenematult lihtsakoelist joonistuslaadi võib pidada 1990. aastate lehekoomiksi laine üldise näo oluliseks vormijaks, võib-olla isegi üheülbastajaks. (Vt lisa Laaniste 2000)

Produktiivsuse statistikas (891 osa – Normet 2001: 118) ja ehk ka mäletamisväärsuses hoiab Madis Otsa „Pesakonna“ järel teist kohta toonaste filmitudengite Rein Paku ja Rainer Sarneti idiosünkraatiline kollaažide sari, mida avaldati erinevates ajalehtedes erinevate nimede all (sh „Nelli“, „Ekspressioon“) aastatel 1993–1995 (illustratsioon 2). Sari alustas Nelli Teatajas, liikus sealt Eesti Ekspressi ja siis Hommikulehte, ilmudes sageli teisel või kolmandal leheküljel ehk pigem päevakajalise karikatuuri kohal kui koomiksiribadele tavapäraselt viimastel lehekülgedel; sageli oli tegu üksikpiltidega, mitte mitmepildilise ribaga. Tulemus mahub siiski koomiksi määratluse

Illustratsioon 2. Rainer Pakk ja Rein Sarnet, koomiks „Metsavennad“
Hommikulehes, 15. I 1994

alla põhjusel, et vormipaindlikkust saab lugeda kohalikuks eripäraks ning ka autorid ise kirjeldavad tehtut koomiksitena (2018. aastal ilmunud kogumik kannab otsekohest pealkirja „Paku & Sarneti koomiksid“).

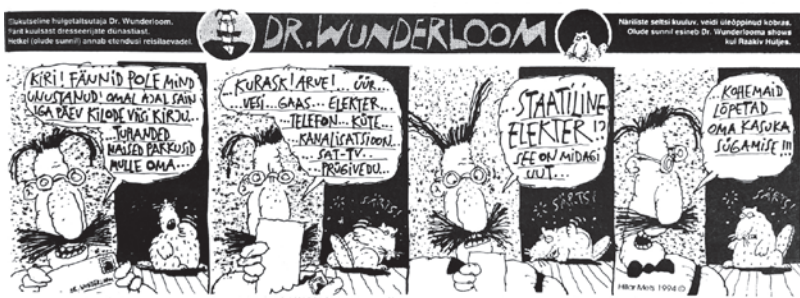
Pakk ja Sarnet kombineerisid väljalõikeid kaasaegsetelt Eesti pressifotodelt minimaalse, kuid leidliku joonistatud keskkonna ja dialoogiga, asetades poliitikategelasi ootamatutesse ja jaburatesse olukordadesse, pakkudes nii peent poliitpila kui ka lihtsalt absurdi-huumorit. Naljad polnud enamasti pahatahtlikud ning ei paistnud kandvat selget poliitilist agendat, avalikkuseni ei jõudnud teateid tegelastena piltidele sattunud võimukandjate võimaliku pahameele kohta. Sari sobis nii Eesti Ekspressi kui Hommikulehe snoobliku-võitu mainega, kuna eeldas lugejalt küllalt palju taustteadmisi ja rafineeritumat huumorisoont. Üsna lühikeseks jäänud ilmumisaeg ning autorite liikumine teistele tegevusaladele on aidanud säilitada sarja erakordsuse renomeed. 2018. aastal ilmunud kogumiku tagakaanel meenutab Karlo Funk: „See kraam oli igasugusest kastist väljas ja ega vist päevapoliitikat ka väga puutunud. Rohkem nagu hääli teistpoolsusest.“ (Sarnet, Pakk 2018)

Omaette huviväärsusena võib esile tõsta eelpool nimetatutest vähem populaarset, küllaltki lühikest aega ilmunud, kuid

keskmisest märksa ambitsioonikamat sarja „Dr. Wunderloom“ (vt illustratsioon 3), mille autor oli Hillar Mets, juba 1980. aastatel tunnustuks saanud idiosünkraatilise stiiliga karikaturist ja illustraator. Koomiks ilmus ajalehes Hommikuleht 1994. aasta esimesel poolel, põigates korraks lühidalt ka Rahva Hääle veergudele, kokku avaldati 98 osa (Normet 2001: 38). Ajastu kontekstis oli „Dr. Wunderloom“ küllaltki erandlik, kuna sel oli klassikalises mõttes jätkuv narratiiv pea- ja kõrvaltegelastega,⁷ samuti oli selle visuaalia vormistatud Eesti lehekoomiksi-laine keskmisest märksa oskuslikumalt ja hoolikamalt. Sari püsis küll nn koomilises registris (vt Groensteen 2007: 149–159), kuid pakkus lisaks igapäevastele puäntidele laiemat seikluslugu, mille tonaalsus oli groteskne ning pisut melanhoolne. Sari kujutab paremaid päevi näinud artisti ebakindlat elu varakapitalistlikku Eestit meenutavas küünilises olustikus. Nime-tegelane on hullu teadlase arhetüüpi meenutav poissmehes hülgetaltsutaja, kes elatab end olude sunnil tööga reisiparvlaeva varietees. Tema kaaslaseks on intelligentne ja võimekas rääkiv kobras, kes esineb ühistes etteastetes hülgena. Sündmustikus kajastuvad lisaks sürreaalsetele nootidele ka üsnagi päevakajaliselt mõjunud teemad: näiteks selgub Wunderlooma laevale naasmisel, et varieteeprogrammi uueks tõmbenumbriks on striptiisitar ja hülgetaltsutaja on taandatud soojendusesinejaks; laeval veetakse salakaupa, ähvardab oht sattuda pahuksisse nii politsei kui maffiaga jne.

„Dr. Wunderlooma“ avaldas Hommikuleht, kaks ja pool aastat vastu pidanud kulukas katse teha Eestis nullist läänelikku kvaliteetpäevalehte. Juba tuntud käekirjaga kunstniku joonistatud keskmisest intellektuaalsem originaalkoomiks sobis väljaande kontseptsiooniga. Ometi ei saavutanud täiskasvanulikumalt mõjunud, kuid vahest vähem sarmikate tegelastega ja pingutatum „Dr. Wunderloom“ publikuga samasugust kontakti kui juveniilsem-

⁷ Pika narratiiviga, seebiooperlikud või seikluslikud lehekoomiksiribad olid rahvusvahelises plaanis tavalisemad 1930.–1950. aastatel, kuid läksid televisiooni mõjul moest ning edaspidi on tüüpiline lehekoomiks pakkunud pigem ühekordseid nalju stabiilses, suuremate narratiivsete arenguteta situatsioonis.

Illustratsioon 3. Hillar Mets, riba „Dr. Wunderloom“ Hommikulehes, 12. I 1994

populistlikum „Pesakond“ või samas lehes ilmunud Sarneti ja Paku reipalt anarhilised kollaažid. Sarja lühikeseks jäämise oletatava põhjusena võib osutada ka keskmisest suuremale töömahukusele. Igapäevase koomiksiriba kirjutamine ja joonistamine on sisuliselt täiskohaga töö. Olukord, kus tulemust avaldatakse eksklusiivselt ainult ühes väljaandes, ei ole reeglina majanduslikult kestlik. Eesti kitsal ajakirjandusturul ei olnud aga mõeldav sama sarja korraga erinevatele väljaannetele müüa.

Teisalt leidis näiteid autoritest, kes töötasid paralleelselt mitmele väljaandele, tootes igähele eraldi materjali. Produktiivne loominguuline tandem nimega Korporatsioon Saatuse (Henry Jääger ja Hannes Võrno) avaldas erinevates väljaannetes kokku kolme koomiksisarja. Esimene ja kõige pikaajalisem neist oli „Perekond Vismarid“, mis ilmus ajalehes Liivimaa Kuller (1997. aastast lihtsalt Kuller) aastatel 1993–1998, teine ja vähem tuntud sari „Tidu“ ilmus ajalehes Eesti Sõnumid (1994), kolmas ja kõige skandaalsem oli pisut üle kuu aja ajalehes Post avaldatud „Libiido“ (1996) (Normet 2001: 61–62; 42–43; 33).

Korporatsioon Saatuse käekirja iseloomustab erakordselt või ka provokatiivselt algeline joonistuslaad – kuna „Perekond Vismarid“ alustas varem kui kuulsamaks saanud „Pesakond“, võib tagantjärele just nende käekirja pidada mõjukaks sel ajal vastuvõetava kunstilise

Illustratsioon 4. Koomiksid ajalehes Liivimaa Kuller, 25. XI 1993.

Ülevalt: Korporatsioon Saatuse, riba „Perekond Vismarid“;

Indrek Tegelman, ribad „Lili“ ja „Toto“; Andres Ader, riba „Alice“

taseme piiritlemisel. Samuti oli ilmne nende soov publiku ja lehe-toimetuste taluvuspiire proovile panna. Sündmused Korporatsioon Saatuse koomiksites on pealtnäha raamistatud olmelisena, kuid sisult on toimuv reaalsusest võrdlemisi irdunud ning inimeste kõrval tegutsevad rääkivad loomad. „Perekond Vismarid“ (vt illustratsioon 4) koosneb mees Sulost, naine Kaisast ja koer Runnost, kelle heitlik tegevus meenutab raskesti mõistetavaid, valdavalt paha-tahtliku tonaalsusega absurduhumori-sketše, enamasti tehakse misogüünset nalja Kaisa arvel. Sari „Libiido“ paistis silma eksplitsiitselt seksuaalse ja rõhutatult vulgaarse sisuga – selles plaanis on ilmselt tegu ka kõige äärmuslikuma kohaliku näitega.⁸ Šokeerimine näib olevat olnud eesmärk omaette, kuid kas see toimis, on küsitav:

⁸ Näiteid saab näha digiteeritud ajalehest Post: Rahva tõeline hääl andmebaasis Digar <https://dea.digar.ee/>.

ajalehe Post tagumistel külgedel ilmunud koomiksiribade kõrval avaldati samal ajal rutiinselt ja arvukalt bordellide reklaame. Muus plaanis oli „Libiido“ üldine dünaamika Vismaritele väga sarnane, tegelasteks olid mees Aavo, naine Imbi ja rääkiv harakas. Lühike-seks jäänud sari „Tidu“ oli sisult vaoshoitum ning pakkus võrdluses intellektuaalsemat ja sõnamängulisemat huumorit (Normet 2001: 42).

Kuigi Korporatsioon Saatus e koomiksid ilmusid mitmes väljaandes ja küllalt pika aja jooksul, ei saavutanud need „Pesakonna“ või „Kosmose muttidega“ võrreldavat publikumenu. Vormi suhtelise sarmituse ning obskuurses ja negativistlikus võtmes või küsitava väärtusega naljade tõttu ei olnud nende toodangul ka arvestatavat turunduslikku potentsiaali, ribadest ei ole tagantjärele avaldatud kogumikke ning sarjade eksistentsist praeguseks veebi jäänud jälg on minimaalne.

Vastukaaluks on Alar Pikkoraineni menukas sari „Kosmose mutid“ (vt illustratsioon 5) erandlik oma kestvuse poolest: see on ilmunud Eesti Ekspressis alates 1994. aastast. Selle märgatav teisenemine pika ilmumisaja jooksul peegeldab laiemaid protsesse medias ja ühiskondlikus taustruumis. Koomiks alustas ajastuomaselt rohmaka ja transgressiivse, kujutades kahte vanaldast, antisotsiaalsete hoiakutega naist, Martat ja Juulat, kes teevad sadistlikke nalju kas teineteise või paljukannatanud kõrvaltegelaste (rääkiv siil, rääkiv vares, rääkiv krabipulk) arvel. Sarja nimi oli paroodia 1993. aastal Ekspressis avaldatud Asko Künnapu ulmekoomiksist „Kosmose-rotid“. Oma algusaastatel mõjus „Kosmose mutid“ lustliku, vaba ja jultununa, kujutades pensioniealisi naisi seninägematult vulgaarses

Illustratsioon 5. Alar Pikkorainen, riba „Kosmose mutid“

Eesti Ekspressis, 31. III 1995

võttes, inetute ja õelatenä (märkida tuleks, et varakapitalistliku Eesti tigestunud atmosfääris oli suhtumine vanemasse põlvkonda märgatavalt lugupidamatumaks muutunud). 2000. aastatel näis sari pisut väsivat, otsesed vulgaarsused kahanesid ning kummitavat näisid rutiin ja ideedepuudus, kuid Eesti Ekspressi toimetus pidas sarja lehe kuvandile ja lugejatele oluliseks ning veenis autorit jätkama. Sarja hoiakud, naljad ja kujutamisaad pehmenesid ja teisesid tasapisi ning nüüdseks on see omandanud nostalgia toote varjundi: jõhkra musta huumori asemel on introspektiivsemad või filosoofilisemad, ka metatasandit kasutavad naljad. Anekdootliku detailina võib osutada, et 2019. aastal, mil ERR tellis saatesse „Eesti Laul“ vanadel „Kosmose muttide“ koomiksiribadel põhinevad vaheklipid, mille teostas animatsioonistuudio BOP!, kujunes tulemus Pikko-raineni silmis liiga vulgaarseks (vt Rohumägi 2019).

Lehekoomiksilaine iseloomust laiemalt

Üheksakümnendate Eesti lehekoomiksitate tunnusjooni võib summeerida järgmiselt: need olid enamikus aja- ja kohaspetsiifilised teosed (vt Normet 2001: 113–114), peegeldades otsesemalt või kaudsemalt ümbritsevat tegelikkust ja/või mentaliteeti, tihti ajastuomaseid nähtusi groteskini võimendades. Enamikku tollastest Eesti lehekoomiksistest ei saa kirjeldada kogupere-sõbralikena (mis eristab neid samal ajal avaldatud importkoomiksiribadest): huumor võis olla küll pueriilne, ent sisu poolest liigitus materjal ülekaalukalt pigem täisealiste sobivaks. Naljade allikaks oli sageli vägivald või muidu taunitav käitumine, nt alkoholi kuritarvitamine, lisanduda võis ropp ja slängirohke sõnapruuk ning vahetult nõukogudejärgsele atmosfäärile omaselt esines koomiksitate sisus märgataval määral varem ning ehk ka hiljem mõeldamatut seksuaalset eksplitsiitsust. Märkimist väärib, et vägivaldse ja eksplitsiitse sisuga koomiksid ilmusid nii kõige provokatiivsemates tabloidides nagu Post kui ka lugupeetavama jumega väljaannetes (Normet 2001: 116).

1990. aastate Eesti lehekoomiksi visuaalset vormi iseloomustab küllalt selge kohalik eripärasus. Suurt osa materjalist võiks lihtsustatult nimetada „halvasti“, või vähemalt „koledasti“ või eba-professionaalsel tasemel joonistatuks. Siinset pikaajalist ja pigem soliidset karikatuuritraditsiooni arvestades võib see tunduda ootamatu, ent 1990. aastate Eesti lehekoomiksi side varasema kohaliku karikatuuritraditsiooniga oligi piiratud, kuna autorkond ei kattunud (harvad erandid olid lühikest aega koomiksit viljelenud Andres Ader ja Hillar Mets). Hulk varasematel kümnenditel aktiivseid karikaturiste, eeskätt vanemad autorid, lõpetasid avaldamise 1990. aasta paiku (sel oli seos majanduskriisi ja kiire inflatsiooniga, mis muutis seni soliidsed honorarisummad tühiseks). Hilisnõukogude karikatuur oli enamasti vormistatud kunstiliselt märksa lihvitud laadis ning koomiksilainega esile kerkinud joonistajate robustne käekiri mõjus vanade proffide perspektiivist alaväärsena, samuti ei pruukinud tegevust jätkanuid paeluda koomiksi formaat (vt Pedmanson 2001). Ometi ei saa väita, et koomiksiribades domineerinud karune ja kole joonistuslaad tekkis 1990. aastatel eimillestki, selle juuri võib näha 1970. aastate lõpu ja 1980. aastate nooremate ja vihasemate karikaturistide Priit Pärna, Heiki Ernitsa, Hillar Metsa, Aarne Vasara, Peep Pedmansoni jt loomingu, kes kultiveerisid nn rämeduse või inetuse esteetikat, vältides sihilikult välist vormielegantsi ja meeldivust. (Mets joonistas hiljem ka koomikseid samas, 1980. aastatel välja töötatud käekirjas.) Säärase vormitraditsiooniga käis pea lahutamatult kaasas mürgisevõitu musta huumori võtmes või ka sürrealismimaiguline sisu, ehk paralleel hilisemate koomiksiga eksisteerib ka sisulises plaanis. (Vt nt Laaniste 2009: 138, 143)

Pea kõiki eelpool mainitud ning ka arvukaid teisi näiteid üheksakümnendate Eesti lehekoomiksist võiks kirjeldada minimalistliku või lausa brutalistliku lähenemisena karikatuursele laadile (*cartoon mode* – Witek 2012: 29) või koomilisele registrile (vt Groensteen 2007: 149–159). Selle 20. sajandi teisel poolel just lehekoomiksile üldiselt omase laadi juurde kuuluvad peamiselt kontuuriga kujutatud, lihtsustatud ning liialdatud vormidega tegelaskujud ning

joontega minimaalselt edasi antud või ka üldse puuduv taustruum (kolmemõõtmelise ruumi illusiooni loomise püüd iseloomustab pigem illustratiivses laadis või mimeetilises registris koomiksit). Tavaline on ka pildiruudustiku, tegelaskujude suuruse (filmitermiineid laenates „plaanid“) ja vaatenurga lihtsus ning staatilisus. Lihtsa-koeliskus ja vahel ka taotluslik kohmakus täidavad kindlat otstarvet, kuna keerulisemate kujutamistehniliste võtete kasutamine võiks hajutada meelelahutuslike naljaribade kerguse ja lõbususe efekti (Maynard 2014: 115–116). Ent karikatuurse laadi juured on poliitilises satiiris, olemuslikult ongi see mitte niivõrd kujutamiski kui ideedevahendaja (Witek 2012: 34) ning kommertskoomiksi kõrval on seda ulatuslikult kasutanud sõltumatu ja alternatiivne koomiks, mis rakendab võttestikku paroodilises ja õonestuslikus võtmes. Eesti üheksakümnendate lehekoomiksi sageli trotslik ja provokatiivne laad resoneerub just viimati kirjeldatud lähenemisega. Läänelikust lehekoomiksiformaadist võeti üle eeskätt tehniline vorm (raamjooned, jutumullid) ning täideti see teistsuguse, vängema sisuga.

Mart Normet on oma uurimuses Francis Earle Barcuse mudelit (vt Normet 2001: 17–20) edasi arendades analüüsinud 1990. aastate jooksul enim kordi avaldatud Eesti koomiksisarjade väärtusi, liigitades need sotsiaalseteks ja asotsiaalseteks (vägivaldsed ja seksuaalselt eksplitsiitsed koomiksid kuuluvad viimaste sekka), ning järeldanud lõpuks, et statistiliselt domineerisid Eesti lehekoomiksis asotsiaalsed väärtused (Normet 2001: 115–117). Laiendaksin seda mõttearendust väitega, et märgatavat osa 1990. aastate lehekoomiksiribadest saab kirjeldada ka taotluslikult antisotsiaalsetena: näiteks Korporatsioon Saatuse koomiksiribad mõjuvad provokatiivselt, pahameelt õhutada. Seejuures näis selline tendents kümnendi jooksul pigem süvenevat: uute sarjade sisu ja vorm nihkus samm-sammult vägivaldsemaks, absurdsemaks ja taotluslikult räigemaks, mida võiks selgitada alustavate autorite püüdlusega võistelda tuntumate sarjade nihilistliku tooni ja toore vormiga, ent ka valdkonna identiteedi nihkumisega massikultuurinähtusest alternatiivkultuurinähtuseks.

1990. aastate lõpu poole, kui Eestis ilmuvate ajalehtede arv oli oluliselt vähenenud ning avaldamisvõimalused vastavalt kahanevad, debüteeris küll uusi koomiksisarju, kuid need jäid ülekaalukalt põgusateks, enamik neist ilmus vaid mõne korra. On selge, et püsivalt heas kvaliteedis lehekoomiksiriba kirjutamine ja joonistamine pole lihtne: Normeti koostatud statistika osutab, et oma koomiksiribadega proovisid kätt kümned kunstnikud, ent juba siis, kui avaldamisvõimalusi veel jätkus, paistis, et ülekaalukale enamikule polnud ülesanne lihtsalt jõukohane. (See omakorda rõhutab, kui erakordsed on näiteks Madis Otsa talent ja järjekindlus.) Kümnenäidilõpu katsetustel paistis nappivat „Pesakonna“ või „Dr. Wunderloomaa“ sarnast sarmi ning loominguilisust. Püsima jäi sellest ajastust ainult üks sari, 1998. aastal Postimehes ilmuma hakanud Urmas Nemvaltsi „Mürakarud“, mis liigitub samuti naljakate loomade žanrisse ning millel oli vähemalt algusaegadel kummastavaid kokkulangevusi menuka „Pesakonnaga“ (ka „Mürakarudes“ tegutsevad jänes, siil ja karu).

Mitmeid uusi sarju avaldati Postimehe koomiksilisias Jess, mis ilmus 1998. aastal kokku 12 korda ning mille kaante vahele mahutus nii tõlgitud koomiksist kui kohalike, enamikus noorte autorite töid. Selles materjalikogumis näivad kulmineeruvat mitmed 1990. aastate Eesti koomiksi suundumused nagu süngus, absurdus ja süüdimatu vägivaldsus. Silmatorkavatena tõusid esile mõned hiljem autorikoomiksi valdkonnas tähelepanu pälvinud autorid, nt Endorfin (Andreas Trosseki pseudonüüm), kes oli varem koomikseid avaldanud ka lasteajalehes Säde ning joonistas taotluslikult toores, eemaletõukavust taotlevas stiilis, pakkudes pretensioonikaid ja nihelistlikke nalju; sarnases võtmes ja samades väljaannetes alustas ka tollal Zildre varjunime kasutanud Joonas Sildre.

Hilistel 1990. aastatel trükki jõudnud kohalike autorite ribades oli aina enam alternatiiv- või autorikoomiksilikku sissepoolepööratust, süngeid meeolusid ja hämarat absurdihuumorit, vähem sidet olustiku või päevakajalisusega. Sisu- ja vormikontrast selleks ajaks sagedamini lehtedes näha olevate importkoomiksiribade sujuva professionaalsuse ja kahjutute laiatarbenaljadega oli terav.

Paralleelselt hindasid ajalehed oma valikuid ümber pigem laiemale publikule sobivas suunas. Kümnnendi algupoolega võrreldes oli trükimeedias hakanud taanduma uljas absoluutse lubatavuse meeolu, enamik lehti näis selleks ajaks püüdvat alal hoida teatavat kõlbelisuse või maitsestandardit ning valmisolek tähelepanu nimel šokeerivat materjali avaldada oli langenud. Järk-järgult orienteeruti ümber läänelikule arusaamale sellest, mida lehekoomiks pakkuma peaks: kergelt visuaalset nalja, mille eesmärk ei olegi tihti otsene lõbustamine, vaid meelelahutus, teatud katkestuse pakkumine, vähem tõsise meeolu loomine (Maynard 2014: 106). Teede lahkumine samal ajal üha alternatiivkultuurilisemat jumet omandanud kohaliku koomiksiga oli paratamatu.

Trükiajakirjandusmaastiku stabiliseerumine ja koomiksibuumi lõpp

1990. aastate esimese poole ajakirjandusbuumi kokkukuivamine tähendas lõppu ka põnevatele aegadele kohalikus lehekoomiksis. Juba kümnnendi keskel oli ilmne, et ajaleheturg on üleüllastunud. Järgnes mitu aastat väldanud valuline kahanemine, mida hoogustas veelgi 1997. aastal Eestisse jõudnud ülemaailmse majanduskriisi mõju. Mõned majandusraskustes ajalehed suleti (nt provokatiivne tabloid Post ja nädalaleht Esmaspäev 1996. aastal), teised ühinesid (nt Hommikuleht liitus Päevalehe ja Rahva Häälega, moodustades 1995. aastal uue väljaande Eesti Päevaleht). Seeläbi langes päeva- ja nädalalehtede arv kiiresti kuni turuolukorra stabiliseerumiseni: kümnnendi lõppedes oli üleriigilise leviga päevalehtede arv (Postimees, Eesti Päevaleht, ühinenud tabloid SL Õhtuleht ja tollal 5 päeval nädalas ilmunud majandusajaleht Äripäev) võrreldav kümme aastat varasema olukorraga (Edasi, Noorte Hää, Rahva Hää ja peamiselt Tallinnas levinud Õhtuleht). Sajandivahetuseks oli Eesti trükimeediapilt klassikalisel läänelikul viisil välja kujunenud ning allesjäänud trükiväljaannete majanduslik olukord rahuldav (Rõtov 2015: 123).

Teine 1990. aastatel Eesti trükiajakirjandust vorminud tegur oli läänelike, konkreetsemalt Skandinaavia standardite mõju kasvamine. Otsekontaktid Rootsi ja Soome lehtedega, millelt eeskujuvõtta, olid tekkinud õigupoolest juba 1980. aastate lõpus (vt nt võtmeisikute Mart Kadastiku ja Hans H. Luige meenutusi, Sildam 2021). Rootsi meediafirma Bonnier alustas Eestis tegevust 1989. aastal ajalehe Äripäev väljaandjana koostöös kohaliku firmaga Mainor. 1998. aastal omandas turuosa laiendada soovinud Bonnier 50% osaluse AS Ekspress Grupis, millele kuulusid Eesti Ekspress, Maaleht ja osalus Eesti Päevalehes. Norra ajakirjanduskontsern Schibsted ASA sisenes Eesti turule 1998. aastal, omandades esmalt Sõnumilehe, seejärel Postimehe. (Vt protsessi tausta ja faktoloogiat nt Paju 2004: 33–38; Saks 2011: 27–28.) Lääneliku massimeedia standarditest juhitud Skandinaavia omanike nägemuse mõju kohalike lehtede sisule ja vormile oli märgatav, näiteks Sõnumileht kujundati 1998. aastal ümber skandinaaviapäraseks tabloidleheks (turu kitsus viis peagi, aastal 2000 selle liitmisele konkureerinud tabloidiga Õhtuleht, uueks nimeks sai SL Õhtuleht).

Lehtede meelelahutuskülgedel omandasid selle protsessi jooksul ülekaalu tõlked rahvusvaheliselt tuntud koomiksiribadest. Peep Pedmanson märkis 2001. aastal eelnenud kümnendile tagasi vaadates, et Eesti „valgekraestunud massimeedia“ ei tunnusta enam „kreisimaid ning visuaalset vabamõtlemist harrastanud“ koomiksiautoreid ning seega „revolutsioon õgis oma majakovskid“ (Pedmanson 2001). Teisenemist tõukas tagant ka majandusolukord. Mõne aasta jooksul oli sissetulekute ja hindade tase Eestis kasvanud piirini, kus rahvusvaheliste sündikaatide levitatud importkoomiksi sisseostmine muutus odavamaks kui kohaliku autori originaalloomingu tellimine (nt „Pesakond“ kadus Madis Otsa sõnul 1990. aastate lõpul trükist, kuna SL Õhtuleht pidas seda importkoomiksiga võrreldes liiga kalliks, vt Post 2007).

1990. aastate teises pooles loobuti mõne aasta jooksul enamiku kohalike koomiksiribade avaldamisest, püsima jäi teine kohaliku sisuga läänelik formaat: juhtkirjaga kõrvu avaldatav päevakajaline

karikatuur (*editorial cartoon*), mida joonistavad toimetuse palgalised-lepingulised karikaturistid.⁹ Muutuste tulemusena kahanes kümnendi lõpuks tugevalt trükis ilmuvate Eesti koomiksiribade nimetuste hulk (kuigi mitte ribade koguarv, vt Normet 2001: 100). 2021. aasta seisuga on kunagisest buumist püsima jäänud vaid paar relikti.¹⁰ Eesti Ekspress avaldab oma huumorikülje lahutamatu osana sarja „Kosmose mutid“ ning Postimehes püsib sari „Mürakarud“ (Postimehe kirjastus on avaldanud ka mitu „Mürakarude“ kogumikku).

Ajalehekoomiksi käekäiku 21. sajandi Eestis iseloomustab sarnaselt muu maailma arengutele pikk langustrend ning terendav hääbumine. Buumi hari Eestis langes kokku Ameerika lehekoomiksi 100. aastapäevaga,¹¹ mille tähistamisel 1996. aastal nenditi valdkonna stagneerumist ja skepsist tuleviku osas seoses murega paberlehtede tuleviku pärast (vt nt Horn 1996: 19). Järgnenud kümnendid on toonud vaid lootusi edasikestmisele veebikoomiksi vormis (Gardner 2013: 251–252). Lehekoomiksi kunagine hoog ja loomingulisus on suundunud teistesse koomiksi vormidesse. Ka Eestis on sajandi alguses pead tõstnud sõltumatust koomiksist välja kasvanud tegusad kodumaised autorid ning soliidsed, laiemat kõlapinda leidvad graafilised romaanid. Lehekoomiks aga kaob tasapisi pildist. Kui erandlikuna välja arvata Bud Grace'i sari „Ernie“ (2000. aastast levitatud nime all „Piraajaklubi“, 1988–2018), ei saavutanud tõlkekoomiksid Eestis kohalikega võrreldavat populaarsust, nende jätkuv avaldamine lehtedes näib juba mõnda aega vormitaitena ning on ajas kahanenud, paljud väljaanded on koomiksi avaldamisest loobunud.

⁹ Peep Pedmanson hindas 2001. aasta vaates ka seda žanrit, „kahitud päevapoliitilisi pilapilte“ nõukogudeaegse vabavormilise karikatuuriga võrreldes alaväärseks (Pedmanson 2001).

¹⁰ Sama kehtib kogu ajakirjandusbuumi kohta. Sadadest väljaannetest on alles üksikud: Nelli Teataja, Eesti Ekspress ja Äripäev.

¹¹ USA lehekoomiksi alguseks loetakse Richard F. Outcaulti sarja „The Yellow Kid“ esmailumist väljaandes The New York Journal, vt Horn 1996:16.

Eesti koomiksi nõrka institutsionaalset baasi arvestades pole üllatav, et lehekoomiksibuumi pärandiga on tegeletud ebasüsteemaatiliselt, isikliku entusiasmi tasandil. Palju sõltub autorite järjekindlusest. Näiteks Madis Ots on vahelduva eduga jätkanud „Pesakonna“ joonistamist ja kaubastamist püsiva avaldamiskoha puudumise kiuste, samuti on märgatav osa „Pesakonna“ kogumihust taasavaldatud raamatukaante vahel. 1996.–1999. aastal avaldas kirjastus Lust & Rõõm 8 numbrit ajakirja Pesakond Koomix, samuti on ribadest koostatud kolm kogumikku (avaldatud aastatel 1999, 2007 ja 2018). Rainer Sarneti ja Rein Paku enam kui 800 töö suurusest koomiksipärandist avaldati hiljuti valikkogumik „Paku & Sarneti koomiksid. Valitud teosed 1993–1995“ (vt Pakk, Sarnet 2018). Suurem osa 1990. aastate koomiksitest, sh Hillar Metsa „Dr. Wunderloom“ ja Korporatsioon Saatuse toodang, on siiski sisuliselt matunud arhiivide hämarusse koos väljaannetega, milles need ilmusid. Enamikust ei ole avaldatud kogumikke ning kuna need kadusid trükist enne digipööret, mil nende võimalikud austajad oleksid ligi pääsenud skanneritele ja hakanud looma veebilehti, pole neist pea mingeid jälgi ka digitaalses ruumis. Seni napib ka akadeemilist tähelepanu, vähesed koomikisialased teadustööd ei pruugi tegeleda kohaliku materjaliga ning sarnaselt muule maailmale keskendutakse pigem pikematele, raamatuvormis koomiksitele või teooriale. Loodetavasti ärgitab siinses artiklis tehtud katse luua 1990. aastate Eesti lehekoomiksist üldpilti tegelema tulevikus temaatiliste juhtumiuuringute ja teoreetilisemate lähenemistega.

KIRJANDUS

- Gardner, Jared 2013. A History of the Narrative Comic Strip. – Daniel Stein, Jan-Noël Thon (eds.). From Comic Strips to Graphic Novels. Contributions to the History and Theory of Graphic Narrative. Berlin, Boston: De Gruyter, 241–253.
- Groensteen, Thierry 2007. La bande dessinée: mode d'emploi. [Brüssel]: Les Impressions Nouvelles.

- Horn, Maurice 1996 (ed.). 100 Years of American Newspaper Comics. An Illustrated Encyclopedia. New York, Avenel: Gramercy Books.
- Laaniste, Mari 2000. Ood Pesakonnale. – Postimees. Arter 15.04.
- Laaniste, Mari 2001. Lühike ülevaade Eesti koomiksi ajaloost III. – Vikerkaar 7, 83–91.
- Laaniste, Mari 2009. Karikatuur ja/või kunst. Valdkondade vahekorraest Eestis Priit Pärna loomingu näitel. – Kunstiteaduslikke Uurimusi / Studies on art and architecture 18, 111–145.
- Lõhmus [Pärl-Lõhmus], Maarja 2002. Avaliku teksti transformatsioonid Eestis: totalitaarne, osalev ja liberaalne tekst. – Akadeemia 9, 1817–1831.
- Mallene, Meelik 2018 = Mari Laaniste intervjuu Meelik Mallenega, 10.08. (märkmed autori valduses).
- Maynard, Patrick 2014. What's So Funny? Comic Content in Depiction. – Aaron Meskin, Roy T. Cook (eds.). The Art of Comics: A Philosophical Approach. Malden, MA, Oxford, Chichester: Wiley Blackwell, 105–124.
- Meskin, Aaron; Cook, Roy T. 2014. The Art and Philosophy of Comics. An Introduction. – Aaron Meskin, Roy T. Cook (eds.). The Art of Comics: A Philosophical Approach. Malden, MA, Oxford, Chichester: Wiley Blackwell, xv–xlii.
- Normet, Mart 2001. Eesti koomiks Eesti ajakirjanduses 1990ndatel aastatel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, sotsiaalteaduskond, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond.
- Rõtov, Igor 2015. Ajakirjanduse olevik ja tulevik subjektiivsel ajateljel 1988–2018. – Indrek Ude, Peeter Vihalemm (toim.). Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2014. Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 122–125.
- Sabin, Roger 1996. Comics, Comix and Graphic Novels. A History of Comic Art. London: Phaidon Press.
- Saks, Kertu 2011. The formation of editing culture and practice in Estonian newspapers 1988–2005. Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuensis 13. Tartu: Tartu University Press.
- Paju, Taivo. 15 aastat Eesti meediaettevõtlust: meediaettevõtete teke ja meediaturu areng 1989–2004. – Peeter Vihalemm (toim.). Meedia-süsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 23–47.

- Pakk, Rein; Sarnet, Rainer 2018. Paku & Sarneti koomiksid. Valitud teosed 1993–1995. Tartu: Supilinna Ekspress.
- Pedmanson, Peep 2001. Eesti koomiksi okkaline olevik. – Eesti Päevaleht 26.10. <https://epl.delfi.ee/artikkel/50810854/eesti-koomiksi-okkiline-olevik> (17.12.2021).
- Post, Eda 2007. Legendaarse Pesakonna kammbäkk [Intervjuu Madis Otsaga]. – Eesti Päevaleht 17.03.
- Rohumägi, Gethe 2019. Kosmosemuttide autor „Eesti Laulu“ vaheklippidest: „Mingisugust põdraporri ma ei oleks tahtnud seal näha“. – Diktor, 19.02. <https://diktor.geenius.ee/rubriik/eesti/kosmosemuttide-autor-eesti-laulu-vaheklippidest-mingisugust-podraporri-ma-ei-oleks-tahtnud-seal-naha/> (17.12.2021).
- Sildam, Toomas 2021. Kadastik ja Luik: miks Eestis on ajakirjandusega kõik enam-vähem hästi? – ERR uudisteportaal, 30.07. <https://www.err.ee/1608291402/kadastik-ja-luik-miks-eestis-on-ajakirjandusega-koik-enam-vahem-hasti> (17.12.2021).
- Tamm, Marek 2012. Mälupoliitika. – Raivo Vetik (toim.), Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 144–185.
- Vihalemm, Peeter; Lauristin, Marju 2004. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2004. – Peeter Vihalemm (toim.). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1–22.
- Vihalemm, Peeter; Kõuts, Ragne 2004. Trükiõõna ja lugejaskond Eestis 1965–2004. – Peeter Vihalemm (toim.). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1–22.
- Witek, Joseph 2012. Comics Modes: Caricature and Illustration in the Crumb Family's Dirty Laundry. – Matthew J. Smith, Randy Duncan (eds.). Critical Approaches to Comics. Theories and Methods. New York, London: Routledge, 27–42.

SUMMARY

NEWSPAPER COMIC STRIPS IN ESTONIA DURING THE 1990s

The early 1990s witnessed a rapid, broad process of transformation of visual humour in Estonian media. A large number of new print media outlets were introduced within a few years, leading to an unprecedented print media boom in the newly independent country. The new face of visual humour was shaped by the surroundings: the atmosphere of confused but enthusiastic ultra-permissiveness and uncritical openness to novelty characteristic of a freshly censorship-free society on the one hand, on the other, inevitable reflections of the post-Socialist societal and economic turmoil. The change involved a near-complete generational shift among cartoonists working for print media.

The highly competitive newspapers of the era, eager to emulate Western print media standards, introduced comic strips, often resorting to commissioning original work from local authors, as imported material was more expensive. For a few brief years, Estonia developed a time- and location-specific bubble of original newspaper comics, which tended to look crude, but could also be innovative and radical, often appearing transgressive and sometimes bizarre in comparison with the standardized commercialism of internationally syndicated newspaper comic strips. With the emergence of highly popular series like „Pesakond“, comic strips quickly became one of the most notable local pop culture phenomena of the decade. The article sets out to summarize the scope of the local comic strip boom and refers to a selection of original series, including „Pesakond“ by Madis Ots; „Dr. Wunderloom“ by Hillar Mets; „Kosmose mutid“ by Alar Pikkorainen; and various series by the collective Korporatsioon Saatus and by Rainer Sarnet and Rein Pakk, to point out key characteristics.

As Estonia, similarly to most of Eastern Europe, had a relatively limited familiarity with the Western traditions of the comics medium the transition era offered a unique window of opportunity for developing a location-specific, discordant approach to the format of the newspaper comic strip

before the levelling influence of the international mainstream „light entertainment“ took hold. In the wider picture, the processes in comics serve to illustrate the broader cultural transformations of the transition era, including attempts of re-Westernization with possibly unexpected results. Adopting the Western format of comic strips appears to have mostly concerned making use of the basic outward shape to fill it with irreverent, often intentionally provocative or offensive material, involving profanity, violence and sexually explicit content. There are apparent links to an earlier trend in the local cartoon tradition, which explored dark and nihilistic humour and rough, unappealing drawing styles in the previous decade. From a wider perspective, the visuals and content of Estonian newspaper comic strips from the 1990s have more similarity with underground or alternative comics than with mainstream international newspaper comics.

Towards the end of the decade, as the local media market stabilized, and the influence of Scandinavian investors grew, the overall appearance and content of Estonian print media grew similar to the Nordic standards, which increasingly meant rejecting the nihilistic, obscure humour and crude visuals offered by the local comic strip authors in favour of international comic strips with broader appeal. The novelty of comic strips as such appeared to wear off and newspapers shifted their attention to more serious editorial cartoons. Only a few Estonian comic strip series have survived into the 21st century in some shape, with the vast majority of the 1990s national comic strip output simply forgotten.

Keywords: Estonian comics, newspaper comic strips, transition era, 1990s, print media, visual culture, pop culture